

Власенко О.М. Специфіка викладання спецкурсу «Методика педагогічного експерименту» // Професійна педагогічна освіта: становлення і розвиток педагогічного знання: монографія / за ред. проф. О.А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – С. 380-396.

СПЕЦИФІКА ВИКЛАДАННЯ СПЕЦКУРСУ «МЕТОДИКА ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ»

*Тільки тоді педагогічний досвід стане основою школи,
коли кожна школа буде, так би мовити, педагогічною лабораторією,
і тільки в тому випадку школа не буде
відставати від прогресу людства, і педагогічний досвід
закладе підґрунтя для науки і освіти
Л. Толстой*

Нині актуалізується проблема набуття майбутнім фахівцем уміння раціонального використання інтелектуального потенціалу. Тому в період підготовки студентів у вищій школі важливо не тільки озброювати студентів знаннями, а й формувати навички в галузі певної професії, розвивати дослідницькі вміння майбутніх спеціалістів. Вирішенню цього завдання сприяє навчальний курс „Методика педагогічного експерименту”.

Зміст курсу базується на сучасних досягненнях педагогічної науки щодо методології, методів, основ організації науково-педагогічного дослідження і спрямований на засвоєння студентами основних положень методології та організації наукового дослідження, особливостей використання різноманітних дослідницьких методів. Важлива увага приділяється питанням обробки й оформлення результатів дослідження.

Мета навчальної дисципліни – сформувати у студентів поняття про науково-педагогічне дослідження, ознайомити їх із комплексом методів науково-педагогічного дослідження, допомогти майбутнім викладачам в оволодінні основними теоретичними знаннями та практичними вміннями і

навичками організації, проведення наукового дослідження, обробки їх результатів; сприяти розвитку наукового світогляду.

Завдання дисципліни полягає в ознайомленні та оволодінні студентами:

- 1) сучасними методологічними проблемами педагогічної науки;
- 2) основними етапами науково-педагогічного пошуку;
- 3) методами науково-педагогічного дослідження.

У процесі вивчення дисципліни студенти повинні засвоїти знання, як-от: сутність методології та основних методологічних принципів процесу наукового пізнання; важливість педагогічних досліджень для ефективності соціально-педагогічної діяльності; методи математичної обробки результатів дослідження; понятійно-термінологічний апарат.

Водночас студенти мають набути таких умінь: використовувати результати досліджень у практичній діяльності; обирати адекватні методи дослідження й застосовувати їх для вивчення педагогічних явищ; розробляти програму дослідження згідно з методологічними й методичними підходами; визначати гіпотезу, мету й завдання дослідження; здійснювати кількісну й якісну обробку результатів дослідження; аналізувати, систематизувати й узагальнювати результати вивчення педагогічних явищ.

За результатами вивчення курсу проводиться залік як у традиційній формі, так і у вигляді індивідуальних проектів дослідницької роботи (за вибором викладача форма атестації може бути комбінованою, тобто включати як теоретичні, так і практичні питання).

Зміст курсу є орієнтовним і може бути більшою чи меншою мірою адаптованим викладачем відповідно до специфіки факультету, а також до своїх науково-дослідницьких інтересів. У змісті курсу широко використовується міжпредметні зв'язки: матеріали з педагогіки, психології, філософії (логіки), соціології тощо.

На семінарських заняттях рекомендуємо відпрацьовувати зі студентами понятійний апарат курсу, з метою засвоєння базових понять, зв'язків та відношень між ними, а також формування у студентів першочергових навичок теоретичного аналізу та застосування емпіричних методів у вирішенні завдань педагогічного дослідження. Загальна мета реалізовується в окремих матеріалах до семінарських занять. При проведенні заняття виділяємо наступні етапи: тема та мета семінару, план, література для опрацювання, питання та завдання для обговорення в групах, у ході яких уточнюється зміст понять та формуються способи теоретичного осмислення методологічних та технологічних проблем педагогічного експерименту; питання для обговорення у мікрогрупах (по 2-4 студенти в кожній, залежно від характеру завдань, рівня його складності, індивідуальних можливостей студентів тощо); практикум (формування досвіду розв'язання локальних педагогічних завдань, які виникають у процесі дослідження); тематика індивідуальних повідомлень тощо.

Викладач рекомендує коментувати та оцінювати не тільки зміст повідомлення, але й його мовленнєве оформлення та структуру.

Самостійна робота є невід'ємною складовою вивчення навчальної дисципліни. Вона здійснюється за такими напрямками: підготовка теоретичних питань до занять; виконання практичних завдань до занять; виконання індивідуальних завдань; підготовка до підсумкової модульної роботи; підготовка до заліку.

Метою самостійної роботи студентів є розширення інформованості за основною проблематикою курсу, вдосконалення навичок роботи з різними джерелами інформації та представлення її в різних формах.

У процесі вивчення курсу студенти поступово ознайомлюються з наступним поняттєвим апаратом – актуальність теми дослідження, аналіз, анкетування, вимірювання, вибірка, генеральна сукупність, гіпотеза дослідження, абстрагування, дедукція, педагогічний

експеримент, експеримент багатфакторний, лабораторний, констатувальний, діагностичний, контрольний, мислительний, перетворювальний, природний, експериментальний фактор, екстраполяція, емпіричне дослідження, ідеалізація, індукція, інтерв'ю, кількісні дослідження, контент-аналіз, концепція дослідження, масовий педагогічний досвід, методика експерименту, моделювання, наукова діяльність, наукова школа, наукове дослідження, наукові революції, науковий результат, об'єкт пізнання, опитування, педагогічний досвід, предмет дослідження, прикладні наукові дослідження, програма дослідження, репрезентативність, синтез, теоретичне дослідження, тестування, узагальнення, фундаментальні наукові дослідження, якісні дослідження та ін.

Підготовка теоретичних питань до семінарських занять передбачає опрацювання теми за вказаними питаннями. Такі питання можуть розглядати як під час лекції, так і повністю виноситися на самостійне опрацювання.

Серед індивідуально-творчих завдань можуть бути такі:

1. Порівняти рівень розвитку науки у різних країнах світу (на вибір).

2. Здійснити аналіз педагогічних проблем, які розробляються в Україні в останнє десятиліття.

3. Розробити протокол спостереження (за індивідуальною темою дослідження). (Примітка. Протокол спостереження повинен включати місце і дату спостереження; об'єкт, мету, завдання спостереження; теоретичні основи і критерії оцінки; тривалість проведення, кількість задіяних учнів; вид спостереження; спеціально розроблену таблицю, у якій будуть фікуватися результати спостереження).

4. Визначити критерії та показники за якими, на Вашу думку, можна діагностувати рівень сформованості у студентів навичок наукової роботи. Скласти запитання для проведення бесіди зі студентами (на вільно обрану тему).

5. Розробити анкету для студентів (за індивідуальною темою дослідження).

6. Підготувати тези доповіді на студентську наукову конференцію на тему "Документальні джерела інформації в галузі педагогіки".

7. Підготувати план проведення стандартизованого інтерв'ю для абітурієнтів на тему „Мотиви вступу до ЖДУ”.

8. Запропонувати 8-10 запитань для вільного інтерв'ю з метою вивчення особливостей впливу навчання у ВНЗ на розвиток особистості студента.

9. Виконати соціометричне дослідження однієї з груп ВНЗ.

10. Розробити програму експерименту за індивідуальною темою. Примітка. Програма експерименту повинна містити мету, і завдання експерименту; об'єкт, який підлягає перевірці; тривалість і обсяг експерименту, кількість дослідів, послідовність їх реалізації; фактори впливу на об'єкт; засоби вимірювань, способи фіксування результатів. Підібрати літературні джерела для вивчення теми „Експеримент у педагогічних дослідженнях”, скласти бібліографічний опис за алфавітним принципом з використанням розширеного бібліографічного опису.

11. Охарактеризувати дії дослідника на діагностичному, основному та порівняльному етапах педагогічного експерименту.

12. Навести приклади з умовними даними щодо застосування статистичних критеріїв (критерій Стюдента; критерій Пірсона; критерій Вілкоксона-Манна-Уїтні).

13. Розробити етичний кодекс науковців, що досліджують педагогічні проблеми.

У процесі семінарських занять перевірка знань, умінь та навичок студентів здійснюється за допомогою аудиторних контрольних робіт. Завдання передбачають відповіді на запитання різного рівня складності. Наприклад,

Низький рівень складності

1. ... дослідження спрямовані на виявлення суперечностей протікання певного педагогічного процесу, окреслення шляхів подолання визначених суперечностей та обґрунтування правильності знайдених розв'язків проблеми
2. Залежно від ... педагогічні дослідження поділяють на фундаментальні і прикладні
3. Який принцип науково-педагогічного дослідження визначають слова К. Д. Ушинського: «Сама педагогічна практика без теорії – те саме, що знахарство у медицині»:
а) єдності педагогічної теорії та практики; б) всебічного вивчення педагогічних явищ; в) конкретності істини; г) об'єктивності висвітлення педагогічних процесів
4. Урахування в процесі дослідження сукупності факторів, які позначаються на функціонуванні об'єкта дослідження це підхід:
а) системний; б) цілісний; в) структурний; г) комплексний

Середній рівень складності

1. Характерними рисами педагогічного дослідження є: а) неповторність педагогічних процесів; б) об'єкти у педагогічному дослідженні не можуть бути ідентичними); в)... г)...
2. Науково-педагогічні дослідження умовно поділяють на:
а) якісні і кількісні;
б) наукові і повсякденні;
в) теоретичні і практичні;
г) довгострокові і короткотривалі
3. Які підходи до вивчення науково-педагогічних досліджень Вам відомі?
4. Які особливості зазначених принципів науково дослідження (знайти відповідність):

а) історизму	1. Будь-який процес чи явище являють собою єдність внутрішніх взаємодіючих протилежних сторін і тенденцій у розвитку.
б) суперечності	2. Констатація довільного стану речей має свою причину і наслідок.
в) системності	3. Дозволяє реалізувати функцію добору і нагромадження досвіду оптимальних рішень навчально-виховних завдань.
г) причинності	4. Об'єктивна дійсність вивчається з точки зору існуючого в оточуючому світі взаємозв'язку предметів і явищ.

Високий рівень складності

1. Чому, на Вашу думку, об'єкти у педагогічних дослідженнях не є ідентичними?

2. Наведіть приклад теоретичного та емпіричного науково-педагогічного дослідження.
3. Які чотири принципи, на Вашу думку, є найбільш важливими у науково-педагогічних дослідженнях. Чому?
4. Наведіть приклад системи у педагогіці.

Обов'язковим є підготовка студентів до виконання модульної контрольної роботи. Нижче пропонуємо декілька варіантів завдань.

Варіант 1

1. Планування педагогічного експерименту.
2. Із запропонованих варіантів виберіть критерій, який задовольняє таким умовам: вибірки взяті з генеральних сукупностей з нормальним розподілом розподілу; мають однакові стандартні відхилення; необхідно визначити при порівнянні середніх характеристик членів експериментальних і контрольних груп не тільки у якій групі середні показники вище, а наскільки вище.
  1. Критерій Вілкоксона-Манна-Уїтні.
  2. Критерій Пірсона.
  3. Критерій Стюдента.
  4. Критерій Макнамара.
  5. Критерій Колмогорова-Смирнова.
3. Творче завдання. Доберіть систему методів, яку, на Вашу думку, слід використати для вивчення мотивів навчання студента.

Варіант 2

1. Види педагогічного експерименту та їх призначення.
2. При диференціації студентів академічної групи за рівнями навчальних досягнень використовується шкала:
  1. Найменувань.
  2. Порядкова (рангова).
  3. Відношень.
  4. Інтервальна.
  5. Дихотомічна.
3. Творче завдання. Розкрийте алгоритм розв'язування педагогічних проблем, побудований на засадах системного методологічного підходу.

Варіант 3

1. Інновації та авторські моделі в освіті.
2. Із наведеного переліку статистичних характеристик до показників коливання належать:
  1. Дисперсія.
  2. Середнє арифметичне.
  3. Медіана.
  4. Мода.

5. Середнє квадратичне відхилення.
6. Коефіцієнт варіації.
7. Квартиль.
3. Творче завдання. Розробіть етичний кодекс науковців, що досліджують педагогічні проблеми.

Варіант 4

1. Педагогічні технології. Вимоги до педагогічних технологій.
2. Розташуйте у правильній послідовності етапи проведення педагогічного експерименту:
  - а) констатувальний етап;
  - б) формувальний етап (експериментальна операція);
  - в) планування;
  - г) якісний і кількісний аналіз одержаних даних;
  - д) оформлення звіту;
  - е) контрольний етап.
3. Творче завдання. Розкрийте алгоритм розв'язування педагогічних проблем, побудований на засадах системного аналізу

Наука – це сфера дослідницької діяльності, що спрямована на виробництво нових знань про природу, суспільство і процеси мислення. Характерні риси науки: чергування екстенсивних і революційних періодів її розвитку; діалектичне поєднання процесів диференціації та інтеграції наукових знань; розвиток фундаментальних та прикладних досліджень. Наука виконує ряд функцій – пізнавальну (задоволення потреб людей у пізнанні законів природи, суспільства, мислення), практичну (постійне вдосконалення системи суспільних відносин), культурно-виховну (розвиток культури, розвиток людини як індивіда і суспільства в цілому).

Суттєвими пізнавальними елементами науки є наукові ідеї, гіпотези, факти, а також засоби матеріалізації наукових ідей – книги, карти, графіки, креслення, таблиці, методики і відповідні матеріальні засоби спостереження у процесі проведення експерименту, методи фіксації результатів дослідження тощо.

Наукове дослідження – це особлива форма процесу пізнання, систематичне, цілеспрямоване вивчення об'єктів, в якому використовуються засоби і методи науки.

Об'єкти пізнання, які досліджуються сучасною наукою, переважно являють собою складні цілісні системи різного походження і різного ступеня складності.

Спосіб теоретичного і практичного дослідження, за яким кожний об'єкт розглядається як система, являє собою *системний підхід*, тобто сукупність методологічних принципів і положень, які дають можливість розглядати систему як єдине ціле з узгодженням функціонування всіх її елементів. При системному підході дослідник може вивчати у структурі системи не окремі її елементи, що утворюють цілісність її, а взаємовідносини і зв'язки різних елементів системи в цілому. Системний підхід є конкретизацією вимоги діалектики про розгляд кожного предмета у його взаємовідношеннях і взаємозв'язках з іншими предметами.

У науці розрізняють два рівні досліджень: емпіричний та теоретичний.

До методів емпіричного дослідження відносяться: опитування, тестування, спостереження, експеримент та ін. Ці методи використовуються для накопичення фактичного матеріалу з досліджуваної проблеми.

До методів теоретичного дослідження відносяться: аналіз і синтез. індукція і дедукція, логічні методи узагальнень, конкретизація, абстрагування, класифікація, уявний експеримент, встановлення і формулювання закономірностей педагогічних явищ тощо.

Звісно наукові знання про людину можуть бути результатами як окремої науки, так і мати інтегративний характер (міжнауковий). Головним в особистості постає її соціальна якість як система певних елементів: соціальне визначена мета діяльності особистості; соціальні ролі; норми і цінності; система знаків, що використовує людина для виконання ролей та орієнтації у довколишньому світі; рівень освіти та спеціальної підготовки; соціально-психологічні особливості: активність і самостійність у прийнятті рішень. Стійкий взаємозв'язок названих елементів утворює систему особистості.

Під науковим педагогічним дослідженням розуміють систему логічно-послідовних, методичних, методологічних і організаційно-технічних засобів, метою яких є отримання інформації про певне педагогічне явище чи процес.

Структурно процес будь-якого дослідження поділяється на етапи: розробку програм досліджень; збирання емпіричного матеріалу; опрацювання матеріалів дослідження (статистичні і математичні методи); аналіз результатів дослідження і розробка рекомендацій.

Формами наукового викладу матеріалів дослідження виступають монографія, підручники, навчальний посібник, наукові статті, тези, доповіді, повідомлення та ін.

Основні види наукової роботи студентів: реферат, курсова робота, дипломна робота, магістерська робота.

Важливим моментом в організації та проведенні педагогічного дослідження є система дослідницьких процедур, яка вимагає: чітко сформулювати мету дослідження; розробити експериментальний матеріал (опитувальники, навчальні тексти, творчі завдання тощо); окреслити етапи проведення експериментальної роботи, їх завдання і зміст; вибрати способи якісного та кількісного аналізу фактичного матеріалу; визначити експериментальну та контрольну групи; забезпечити педагогічні умови проведення експерименту.

Загалом кожне наукове дослідження відбувається на двох рівнях: емпіричному і теоретичному, тому загальні методи пізнання умовно поділяють на три групи: *методи емпіричного дослідження*: робота з науковою літературою, спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент тощо; *методи теоретичного дослідження*: ідеалізація, формалізація, логічні й історичні методи; *методи, що можуть бути застосовані на емпіричному і теоретичному рівнях*: абстрагування, аналіз і синтез, індукція й дедукція, моделювання.

Експеримент – це науковий дослід, або спостереження того чи іншого явища в умовах, які дозволяють простежити за його ходом, керувати ним, відтворювати його результати

кожного разу при повторенні конкретних дослідницьких умов.

Слід розглядати поняття «квазіексперимент», для позначення якого використовується ряд термінів: експериментальне викладання, експериментальна перевірка, експериментальне впровадження, експериментальне порівняння, апробація, експериментальне використання, експериментальне навчання, дослідно-експериментальна робота, творче експериментування тощо.

Метою експерименту може бути перевірка теоретична положень (підтвердження робочої гіпотези), а також більш глибоке вивчення теми наукового дослідження.

Педагогічний експеримент – метод дослідження, що полягає у спеціальній організації педагогічної діяльності учителів та учнів, вихователів та вихованців з метою перевірки та обґрунтування заздалегідь розроблених теоретичних припущень.

Педагогічний експеримент повинен відповідати наступним критеріям: вносити у педагогічний процес принципово нову дію (зміну) з метою отримання певного результату; забезпечити умови, що дозволяють виділити зв'язки між дією та її результатом; включати фіксований облік параметрів (показників) початкового та кінцевого стану педагогічного процесу; забезпечувати достовірність висновків.

Вимогами до педагогічного експерименту є: дотримання принципу не “нашкодь”; забезпечення обов'язкових результатів навчання, передбачених навчальним планом; ретельна фіксація умов та результатів експерименту; наукова чесність та сумлінність, прагнення до достовірності при формулюванні висновків; взаєморозуміння між дослідником та учасниками, доброзичливе відношення до експерименту з боку оточуючих: адміністрації, батьків та дітей; бажання і готовність учителя до експериментальної роботи; наявність у експериментатора певної гіпотези, яка припускала б введення в педагогічний процес будь-якого нового елементу для

отримання певного результату; ретельна розробка втручання в педагогічний процес, забезпечення умов спостереження педагогічної дії і її наслідків.

Важливим під час семінарських занять є складання програми педагогічного експерименту.

Програма педагогічного експерименту – це науковий фундамент, який регламентує всі етапи, стадії підготовки, організації та проведення наукового дослідження. Програма виконує основну роль наукового дослідження, обумовлюючи тим самим його змістову цінність, якість та надійність здобутої інформації. До головних компонентів програми відносять методологічну основу, – світоглядну позицію дослідників, яка обумовлює методи, логіку та результати дослідження.

Цілі наукових досліджень можуть бути різноманітними і спрямованими на: виявлення залежностей, що існують між факторами; визначення зв'язків між певними явищами; визначення умов для усунення недоліків у дослідницьких процесах; розкриття можливостей удосконалення цих процесів; встановлення закономірностей та тенденцій розвитку тощо.

Розглянемо значення деяких категоріальних понять курсу.

Мета дослідження – це комплекс результатів, які необхідно одержати в процесі дослідження. Об'єктом педагогічного дослідження, в свою чергу, є будь-який аспект, рівень чи зріз педагогічного явища, спроможний науковими методами сприяти пізнанню досліджуваного предмета. Об'єкт – це сукупність споріднених елементів серед яких виділяють один як предмет дослідження. Основними вимогами до об'єкту будемо вважати наступні: об'єкт має характеризуватися: чіткими, визначеними явищами за такими параметрами, як професійна (або галузева) належність, просторова обмеженість (регіон, місто, село), функціональна спрямованість (виробнича, політична та ін.); визначеною часовою обмеженістю; можливостями його кількісних вимірів. Необхідно підкреслити, що одному і тому ж об'єкту

дослідження може відповідати кілька різних предметів, тобто предмет дослідження окреслює межі пізнання об'єкту.

Предмет педагогічного дослідження – конкретизований проблемою цілісний фрагмент педагогічної реальності, педагогічного явища, процесу, дії. У процесі експериментальної роботи дослідник ставить перед собою завдання, які умовно можна поділити на основні та допоміжні, першо- та другорядні тощо. Загальна мета конкретизується у завданнях дослідження, сукупність яких дає уявлення про те, що слід зробити для її досягнення.

Важливим для дослідника є визначення поняттєво-категоріальної структури дослідження, що згодом стане своєрідним методологічним гарантом достовірності й надійності соціологічної інформації. Однією з головних вимог цього процесу є визначеність дослідників з тезаурусом понять (сукупністю понять з певної галузі науки) та логікою їх взаємозв'язків.

Однією із особливостей організації експериментальної роботи є моделювання шляхів вирішення досліджуваної проблеми. Моделювання, на думку науковців, – процес формування уявлень про досліджувану проблему у формі образів, схем чи знаків, які дали б змогу аналізувати цю проблему та вишукувати засоби її вирішення.

Також під час планування експериментальної роботи дослідник передбачає розробку стратегічного та робочого планів дослідження. Стратегічний план схематично відображає принципові аспекти усього циклу дослідницьких процедур, тобто конспективно встановлює зв'язки та переходи від одного періоду робіт до іншого, спираючись на цілі та зміст дослідження загалом. Конкретизовані (робочі) плани дають змогу краще організувати найважливіші «підсистеми» дослідження, у тому числі формування вибірки, етапів збору, обробки та аналізу інформації тощо.

Розробляючи методики дослідження, тобто сукупності програмно впорядкованих історичних, логічних, технічних, організаційних, інформаційних, процедурних та інших

засобів, спрямованих на досягнення цілей і завдань педагогічного дослідження, дослідник ставить перед собою такі вимоги: необхідність чіткої, конкретної, аргументованої програми, ясність і точність, деталізація експериментальної, логічна послідовність всіх елементів програми та гнучкість програми.

При виборі методів дослідження, перш за все, необхідно враховувати: вибір методу залежить від того, як поставлене питання дослідження, яка основна його ідея і як сформульована гіпотеза; необхідно враховувати реальні можливості застосування методу на практиці (наприклад, можливість здійснити природний експеримент у школі); необхідно надавати переваги досконалим методам з точки зору гуманістичної педагогіки; варто зважати на те, яким об'ємом знань і умінь у сфері методології і методики, а також яким досвідом володіє дослідник-педагог.

У процесі дослідження вчитель-дослідник повинен дати відповіді на наступні запитання: у чому полягатиме експеримент; які параметри (властивості, характеристики, ознаки) педагогічного процесу будуть обрані для опису експериментальних дій та їх наслідків; яким чином будуть відстежуватися обрані параметри; які методи здобуття та обробки інформації будуть використовуватися; як буде забезпечено розмежування дії прийому навчання (виховання), що перевіряється, від усієї сукупності прийомів; скільки часу необхідно для проведення експерименту; чи існує логічна схема експерименту, з якою зіставляється результат, досягнутий в експериментальній групі; яким чином буде оформлятися та оцінюватися результат експерименту.

Важливим є розуміння параметрів та факторів, що впливають на цінність результатів експерименту: компонентів педагогічного процесу; соціальних характеристик об'єктів, демографічних даних; канонічних показників педагогічного процесу; специфічних наочно-методичних показників; якостей особистості та колективу; умов педагогічного

процесу; дій учасників педагогічного процесу; ставлення до навчання, до праці, до навколишнього середовища.

Відтак, сучасний рівень педагогічних досліджень має відповідати вимогам суспільства та вимогам науки до педагогічного дослідження, тому всі етапи та процедури дослідницького пошуку повинні бути науково коректними і змістовими, мати творчу серцевину дослідження, без якої педагогічне дослідження не може відбутися як таке.

Література

1. Артюх С. Ф. Основи наукових досліджень: [підручник] / Артюх С. Ф., Лізан І. Я. – Х. : Українська інженерно-педагогічна академія, 2006. – 277 с.
2. Білецький І. П. Філософія науки : навч. посіб. / Білецький І. П., Кузь О. М. ; Харківський національний економічний ун-т. – Х. : ХНЕУ, 2005. – 128 с.
3. Білоусова Т. П. Основи наукових досліджень : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Білоусова Т. П., Маркітантов Ю. О. – Кам'янець-Подільський, 2004. – 120 с.
4. Брызгалова С. И. Введение в научно-педагогическое исследование : учеб. пособ./ С. В. Брызгалова. – Калининград : Изд-во КГУ, 2003. – 151 с.
5. Валеев Г.Х. Методология и методы психолого-педагогических исследований : учеб. пособ. / Валеев Г. Х. – Стерлитамак: Стерлитамак. гос. пед. ин-т, 2002. – 134 с.
6. Волощук І.С. Основи наукових досліджень. Педагогіка : навч. посібник / Волощук І. С. ; Кафедра педагогіки Національного аграрного ун-ту. – К., 2006. – 107 с.
7. Гончаренко С. Педагогічні дослідження. Методологічні поради молодим науковцям / С. Гончаренко . – К., 1995. – 45 с.
8. Гончаренко С.У. Методика навчання і наукових досліджень у вищій школі : навч. посіб. для студ., магістрів, аспірантів і викладачів вищих навч. закл. / С. У. Гончаренко (ред.), П. М. Олійник (ред.). – К. : Вища школа, 2003. – 323 с.
9. Євдокимов В. І. Педагогічний експеримент : навч. посіб. для студ. пед. вузів / Євдокимов В. І., Агапова Т. П. ; Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х. : ТОВ "ОВС", 2001. – 148 с.

10. Клименюк О. В. Технологія наукового дослідження : авторський підручник / О. В. Клименюк. – К. : ТОВ "Вид-во "Аспект-Поліграф", 2006. – 308 с.
11. Кульчицький С. В. Методологія і методика наукового дослідження : матеріали до нормативного курсу / С. В. Кульчицький ; Київський славістичний ун-т; Інститут історії України НАН України. – К., 2003. – 32 с.
12. Кыверляг А. А. Методы исследования в профессиональной педагогике / А. А. Кыверляг. – Таллин : Валгус, 1980. – 334 с.
13. Лаврентьева Г. П. Методичні рекомендації з організації та проведення науково-педагогічного експерименту / Лаврентьева Г. П., Шишкіна М. П. – К. : ПТЗН, 2007. – 72 с.
14. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці: методологія, методи, програми, процедури / С. Д. Максименко. – К. : Наукова думка, 1998. – 226 с.
15. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень (в першоджерелах, лекціях та практичних завданнях) : навчальний посібник / Борисик С. О., Конончук А. І., Яковець Н. І., Щербина Ю. М. – Ніжин : Ред.-вид. відділ НДПУ ім. М.Гоголя, 2002. – 287 с.
16. Становлення і розвиток наукових досліджень / Ю. Руданський (голов. ред.). – Львів, 1994. – 222 с.
17. Стеченко Д. М. Методологія наукових досліджень : підручник / Стеченко Д. М., Чмир О. С. – 2 вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2007. – 317 с.
18. Технологія наукових досліджень (схеми та приклади) : навч. посібник / Харківський національний економічний ун-т / М.С. Дороніна (уклад.). – 2 вид., випр. і доп. – Х. : ВД "Інжек", 2006. – 104 с.
19. Цюцюра С.В. Методологія, методика та інформаційні технології наукових досліджень : конспект лекцій / С. В. Цюцюра ; Київський національний ун-т будівництва і архітектури. – К., 2004. – 43 с.
20. Юхимчук С.В. Математичні методи систем наукових досліджень / Юхимчук С. В., Ваховська Л. М. ; Вінницький держ. технічний ун-т. – Вінниця, 1999. – 36 с.
21. Ядов В.А. Социологическое исследование : методология, программа, методы / В. А. Ядов. – М. : Наука, 1987. – 248 с.